

İskitlerde Dövme Geleneği Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Muzaffer Demir¹

Özet

İskitler, MÖ XIII. yy.'da gerçekleştiği düşünülen Troia Savaşı'ndan önce de Altaylardan Tuna Nehri boylarına kadar uzanan topraklarda birbiriyle esnek bağlantılı birçok kabileleri temsil etmişlerdir. Hellen kaynakları MÖ VII. yy.'dan itibaren bu coğrafyadaki varlıklarını ve diğer halklarla olan siyasi ve ticari ilişkilerini kaydetmektedir. MÖ VII. yy.'da Trakya'ya sürülerek bu bölgeyi hakimiyeti altına alan İskit kabilelerinden Agathyrsoi kendi geleneklerini de bu bölgeye taşımıştır. Dövme geleneği bunlardan birisidir. Kendilerinin çok iyi bildikleri ve uyguladıkları dövme geleneğini esir alınan Trakyalı kadınları damgalamak için kullanmışlardır. Trakyalı kadınların da köle damgasından kurtulmak için dövmeleri vücutlarının tamamına yaydıkları ve sonradan da benimsedikleri görülmektedir. MÖ V. yy.'dan itibaren Atina ve Apulia vazo sanat eserlerinde, başta Trakyalı özgür ve köle kadınlarının ve de İskit veya İskit Amazonlarının (İskit genç kadınlarının) vücutları üzerinde görülen dövmeler Hellen ve Roma yazılı kaynaklarındaki verileri desteklemektedir. Özellikle Altay-Sayan ve yakın bölgelerde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda İskitlere ait pek çok dövmeli mumya yanında dövme yapımında kullanılan aletler (altından ve gümüşten iğneler de dahil) gün yüzüne çıkarılmıştır. MÖ V. yy.'dan itibaren tarihlendirilen İskit coğrafyasından Pazırık ve çevresi kurganlarındaki elit ve diğer mezar mumyaları üzerinde İskit hayvan stiline temsil eden, başta geyik, koç ve leopar olmak üzere hayvan dövmeleri ağırlık kazanmaktadır. Elit mumyaları üzerindeki mumyaların vücudun geneline yayıldığı görülürken, daha alt statüye sahip olanlarınkinde bireysel tek tip dövmeler gözlemlenmiştir. Bu olgu İskit dövme geleneğinin, özellikle şamanlar gibi seçkin bireyler arasında kendilerini ayırt edici bir şekilde kodlamak için daha yoğun kullanıldığı düşüncesine yol açmaktadır. Bu kapsamda İskit hayat tarzıyla iç içe geçmiş hayvanların ve görsel dili temsil eden işaretlerin veya damgaların dövme uygulamalarında tercih edildiği görülmektedir.

1 Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla. dmuzaffer@mu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7270-2317>.

1.Giriş

MÖ VII. yy.'dan itibaren başlayan Hellen kolonizasyon faaliyetleri başlangıçta Karadeniz (Pontos/Euxenos)'in batı kıyısında Apollonia ve Odysos diğer taraftan da İstanbul Boğazı'ndan doğuya doğru, Sinope'nin de olduğu güney kıyıları takip ederek kuzeye doğru bir rota izlemiş, Karadeniz'in Kuzey kıyısı da kısa sürede Olbia gibi önemli kolonilerle aynı kaderi paylaşmıştır. Özellikle Karadeniz'in kuzeyinde kurulan bu koloniler, zamanla kuzeyden Karadeniz'e ve Azak (Maiotis) Gölü'ne akan büyük nehirlerin (Istros/Danube/Tuna-Borysthenes/Dinyeper-Hypas/Dinyester-Tanais/Don) boylarında yaşayan başta İskitler olmak üzere yerel halklarla siyasi (savaş veya barış) ve ticari ilişkilerini artırmaya başlamışlardır. Bu kapsamda MÖ VI. yy.'ın ortalarından itibaren Prokonnesoslu (Marmara Adalı) Aristeas'ın Karadeniz bölgesinde seyahat ettiği ve *Arimaspeia* adlı eserinde ve yine onun çağdaşı sayılabilecek Miletoslu Hekataios'un da *Perihegesis tes Ges* adlı eserinde bölge coğrafyası ve halklarından bahsettiği bilinmektedir. Her iki yazarın eseri günümüze kadar ulaşamasa da Herodotos eserinin İskitlerin kökeni, gelenekleri, görenekleri ve siyasi faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler verdiği kısımlarında bu iki yazara atıfta bulunmuştur. Ayrıca kendisi muhtemelen MÖ 440'lı yıllarda Karadeniz'in kuzeyinde Tyras ve Borsthenes nehirleri havzalarını ve Olbia kentini ziyaret ederek İskit halklarının yaşamlarına ve kültürlerine birebir şahit olmuştur. Aşağıda açıklanacağı üzere, dövmeye geleneği de dahil olmak üzere Herodotos'un ve diğer antik yazarların İskitler hakkındaki söylemlerinin önemli bir kısmının artık modern arkeoloji tarafından da doğrulandığı gözükmektedir.²

2.Antik Hellen, Roma ve Çin Yazılı Kaynakları

Herodotos'un eserinde İskit kökenli olup Trakya'ya göç eden Agathyrsoi halkı kadınlarının dövmelerine değinilmiştir. Sonradan yerel halklarla kültürel bağlantı kurmak için bölgedeki Hellen kolonistleri tarafından uydurulduğu görülen İskit köken miti bağlamında Herakles'in kazara Karadeniz bölgesine geldiği ve burada cinsel birlikteliğe aç olan bir canavarla ilişkiye girdiği ve bunun sonucunda Agathyrsos, Gelenos ve Skythes isimli üç oğlu olduğu, ilk ikisinin ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı aktarılmaktadır.³ Agathyrsos ve taraftarları (Agathyrsoi/Agathyrsi/Acatziri/Acatiri)⁴, muhtemelen MÖ 700 yılı civarında batıya göç ederek Tuna Nehri'nin ana kaynaklarının çıktığı

2 Mayor 2014, 57 vd.

3 Hdt. IV:8-10; Demir 2022; Hinge 2003, 65, 71 dipnot 43.

4 Bunlar için Ağaçeri ismi de kullanılmaktadır (Zekiye 2007, 70-71).

bölgelere (Karpathia/Dobruca ve merkez Transilvanya) yerleşmişlerdir.⁵ Altından elbise giymeye alışık olan erkeklerinin feminen ve rehavete düşkün olduklarına, kadınlarla rastgele ilişkiye girdiklerine ve geleneklerinde Trakyalılara benzediklerine vurgu yapılmaktadır.⁶ Trakyalılara benzedikleri gelenekleri arasında; soyluluk işareti olduğuna ve yapmamanın kötülük getirdiğine inanılan dövme de bulunmaktadır.⁷ Bu veri insanlığın yazılı tarihinde gönüllü dövme uygulamasının ilk yazılı kanıtları arasında yerini almıştır.⁸ Kısaca belirtmek gerekirse Pers kralı I. Dareios'un MÖ 512'de İskit seferi sırasındaki gücü ve varlığı bilinen ve Geç Antik Çağ'da Hunların İskit kolu ile de bağdaştırılan Agathyrsoi kabilesinin Kırım'dan gelerek Trakya'ya yerleştiği, dolayısıyla fetih ve evlilik aracılığı ile Trakyalılarla akraba oldukları ve dövme geleneğini bu coğrafyaya taşıdıkları anlaşılmaktadır.⁹

Herodotos'un metninde her ne kadar dövmelerin Agathyrsoi veya Trakyalılar arasında soyluluk işareti olarak kullanıldığı vurgulansa da bu geleneğin sadece soylularla sınırlandırılmaması, diğer sosyal sınıfların da dikkate alınması gerekmektedir.¹⁰ MS I. yy. ortalarında yazan Pomponius Mela, sınıf ayırımı yapmadan Agathyrsoi'nin "yüzlerine ve uzuvlarına, atalarının önemine göre az ya da çok orantılı olarak dövme yaptırdıklarını, ancak hepsinin bunu aynı izlerle ve yıkanıp silinmeyecek şekilde uyguladığını" detaylandırmaktadır.¹¹ MS I. yy. sonlarında yazan Dio Chrysostom da Romalıların köle veya hizmetkarlık yapanlara uyguladığının tersine dövmenin Trakya'nın özgür kadınları, hatta kraliçeleri tarafından neredeyse bütün vücutlarını kapsayacak şekilde ataya veya soya dayalı olarak detaylı bir şekilde toplumsal konumlarına göre yapıldığına vurgu yapmaktadır.¹² MS IV. yy.'ın ortalarında yazan Ammianus Marcellinus, Herodotos'un

5 Hdt. IV.48-49, 102.

6 Hdt. IV.104.1.

7 Hdt. V.6.2. Artemidoros (*On. I.8*), Trakyalı soyluların çocuklarına dövme yaptırdıklarını aktarmaktadır. İskit ve özellikle Trakyalılarda dövmenin dekoratif amaçlı soyluluk simgesi olarak kullanılması hakkında bkz. Dinter - Khoo 2018, 26; Schneck 2011, 74-75; Jones 1987, 145-146; Tsiafakis 2000, özellikle 372-375; Mayor 1999, 56; 2014, 97. Dini amaçlı dövmeler genellikle Mısır ve Mezopotomya'da, köleler ve suçluları cezalandırma amaçlı olanlar ise Antik Hellen, Roma ve Perslerde kullanılmaktaydı. Bkz. Schneck 2011, 56-79; Tsiafakis 2000, 372; Zimmermann 1980; Jones 1987, 139-155; 2021, 15; Lee 2009, 173; Sánchez-Sanz 2024, 4, 15-16; Kamen 2010; Rush, 2005, 18-19; Ditchey 2017; Gerleigner - Lissarrague 2022, 286.

8 Zidarov 2017, 137.

9 Trakya-İskit ortak kültürüne dair bkz. Hom. *II. II.819*; Hdt. IV.104, 119, 125, 48; Strab. VII.3.2-5; XI.14.14; XII.3-4; Mayor 2014, 97; Marazov 2011a; Dowden 1997, 99; Trohani 2021, 89.

10 Sánchez-Sanz 2024, 6-7.

11 Pomp. Mel. II.10. MS I. yy. sonlarında yazan Vergilius da (*Aen. IV.145-146*) boyalı Agathyrsoi (pictique Agathyrsoi) kavminden bahsetmektedir. Ayrıca bkz. Verg. *Georg. II.115*.

12 *Orot. XIV.19-20*.

da bildirdiği üzere, Geloni ile komşu olan Agathyrsoi'nin “vücutlarını farklı renk ve desenlere, saçlarını ise mavi renge boyadıklarını ve sıradan insanların vücutlarında birkaç küçük leke, soylularınkinde ise daha çok ve daha geniş boya lekelerinin” bulunduğunu aktarmaktadır.¹³ Marcellinus'un ilgili metninden ve de aşağıda açıklanacak olan mumyalar üzerindeki verilerle de doğrulanacağı üzere, dövmenin Agathyrsoi halkı sınıflarının tamamında uygulandığını ancak soyluların vücutundakilerin daha fazla ve kapsamlı olduğunu anlamaktayız. Miken soylularını istisna tutarsak Hellenler açısından dövme yaptırmak köleliğin ve cezalandırmanın bir simgesi olarak görülse de, özellikle Dio Chrysostom ve Marcellinus'un verdiği bilgilerden Trakya İskitleri'nde bunun böyle olmadığı, soyluların da dövme yaptırdıkları ve bunun bir onur göstergesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

Agathyrsoi örneği verilmeden Trakya bölgesine ve Trakyalılara dövme yapma geleneğinin aslında İskitler tarafından getirildiğini vurgulayan temel kaynak metni, Solili Klearkhos'un eserinden gelmektedir.¹⁵ Aristoteles'in *Peripatetike* Okulu'ndan olup Baktria (Afganistan)'da Oxos (Amu Derya) Nehri'ne kadar geniş bir alanda seyahat ederek İskit yaşam tarzını birebir görmüş olan Klearkhos'un ilgili metni İskit ve diğer barbar kültürlerinin çöküşüyle ilgili bir tartışma bağlamında MS III. yy.'ın başlarında yazan Hellen retorikçisi ve gramercisi Athenaios tarafından *Deipnosophistai* başlıklı eserinde aktarılmaktadır. Athenaios, Klearkhos'un kayıp olan çok ciltli “Bioi/Yaşamlar” adlı eserinin dördüncü kitabında yer alan anlatımını şöyle alıntılamıştır:

“[XXVII] Ve İskitler hakkında, Klearkhos, bu son sözlerden sonra şöyle devam eder- ‘İskit milleti, ortak yasaları kullanan ilk millettir; ancak bundan sonra, arsızlıkları yüzünden, sırayla tüm milletlerin en sefilleri oldular: çünkü hiçbir başka milletin yapmadığı ölçüde lükse düşkünlüğü, her şeye müreffehlerdi ve bu tür zevkine düşkünlükler için her türlü büyük kaynaklara sahiptiler. Ve bu, bugün hala var olan izlerinden, reislerinin giydiği giysilerde ve uyguladıkları yaşam biçiminden açıkça anlaşılıyor. Çünkü onlar, çok lüks

13 Amm. Marc. XXXI.2.14. MS 400 civarında yazan Claudius Claudianus da (*In Ruf.* I.313), Doğu Roma imparatoru Arcadius'un *praefectus praetorio*'su olarak Rufinus'un ordusunda görev yapan İskit kökenli Geloni halkının kollarına ve bacalarına dövme yaptırdıklarını yazmaktadır. Ayrıca Strabon (VII.5.4), Alplerde yaşayan savaş çığıcı İapodes kavminin İlyrialıların ve Trakyalıların geri kalanı gibi dövme yaptırdıklarına değinmektedir. Mayor (2014) bu bağlamda Strab. IV.6.10 ve Amm. Marc. XXII.8 ile ilgili referansları yanlış kullanmıştır.

14 Pheraili Alexandros'un bir “Thrakialı gibi dövme yaptırmış” barbarı eşi Thebe ile ilişkiye girmeden önce herhangi bir gizli silahın varlığını kontrol ettirmesi için odasına göndermesi ve onun eşine değil de damgalanmış bir barbara güvenmesine karşı eleştirel yaklaşım için bkz. Cic. *Off.* II.25.

15 Klearkhos'tan, yanlışlıkla bir Hellen komutanı olarak bahsedilmiştir (Şahin 2021, 12).

yaşadıklarından ve aslında kendilerini tamamen lükse bırakan ilk adamlar olduklarından, öyle bir küstahlık noktasına geldiler ki, geldikleri her yerde [köleleştirdikleri] tüm erkeklerin burunlarını kesiyorlardı; ve onların soyundan gelenler, başka ülkelere göç ettikten sonra, isimlerini şimdi bile bu muameleden alıyorlar. Ancak eşleri, Trakyalıların (Skythia'nın kuzey ve batı sınırlarında yaşayan Trakyalıların) eşlerine, vücutlarının her yerine dövme yaptırıyorlardı, tokalarının unzatlarıyla [broş iğnelerinin uçlarıyla] üzerlerine figürler çiziyorlardı; bu nedenle, yıllar sonra, bu şekilde muamele görmüş olan Trakyalıların eşleri, kendilerine özgü bir şekilde bu utancı sildiler, ayrıca tüm derilerinin her yerine dövme yaptırıyorlardı, böylece vücutlarına kazınan utanç ve hakaret damgası, çok çeşitli bir şekilde çoğaltılarak, bir süs [nesnesi] olarak adlandırıldıkları ayıbı silebilecekti. Ve bunu diğer tüm uluslara o kadar zalim bir şekilde hükmettiler ki, hepsini sıkıntıya sokan kölelik talepleri, sonraki tüm çağlara 'bir İskit buyruğunun' gerçek karakterinin ne olduğunu açıkça gösterdi...".¹⁶

Bu metinde İskit kadınlarının Skythia'nın kuzeybatı sınırlarında yaşayan Trakyalı kadınlara dövme sanatını öğrettiği, dövme sanatının kültürler arası bir paylaşıma dönüştüğü açıkça belirtilmiştir. Bu anlatımla dövme yapma geleneğinin başlangıçta kölelere uygulanan cezai bir işlem olduğu ima edilmektedir.¹⁷ Trakyalılar, İskitler tarafından savaşta yenilmiş, toprakları istila edilmiş ve İskit kadınları köleleştirilen Trakya kadınlarının vücutlarına iğne uçlarıyla zorla dövme yaptırtmışlardır. Trakyalı kadınlar daha sonra veya birkaç nesil sonra özgürlüklerine kavuştuklarında vücutlarının geri kalanını da kendilerine ait tasarımlarını öne çıkaran motiflerle süsleyerek kölelere özgü olan bu şiddet ve utanç damgasının belirginliğinden kurtulacaklarını düşünmüşler, acı verici olsa da dövme yapmayı devam ettirmişlerdir.¹⁸ Burada özellikle ilgi çekici olan bir diğer nokta da Athenaios tarafından "silmek" anlamına gelen *exalepibein* fiilinin kullanılmış olmasıdır. Bu fiilin Polybios tarafından da benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir; çünkü o böylelikle özgürleştirilmiş kölelerin "eski aşağılık durumlarını ve itibarsızlıklarını silmeyi" umduklarını yazmıştır.¹⁹ Diğer yandan Trakyalı erkeklerin

16 *Deip.* XII.27 = 524 D-E.

17 Bir Han tarihi (Shiji, "Tarihçinin Kayıtları", Sima Qian, yaklaşık MÖ 147-85), imparatorun Çin'in batı sınırına sürekli baskı uygulayan Skythia'nın (İç Asya'nın) güçlü göçebe Xiongnu kabileleriyle yaptığı müzakereleri anlatır. Göçebeler MÖ V. ve III. yüzyıllarda üstünlüğü ele geçirmişler ve Shan-yu ile tanışmadan önce Çin elçilerinin siyah mürekkeple dövme yaptırmasını talep etmişlerdir. Xiongnu geleneklerine aşina bir kuzeyli olan Wang Wu gibi bazı Çin elçileri, göçebelerin bu aşağılayıcı koşullarına uymakta hiçbir tereddüt göstermemişlerdir (Mayor 2014, 106).

18 Jones 1987, 145; Schneck 2011, 74.

19 Polyb. XII.6a3-4; Kamen 2010, 105-106; Chu 2022, 85-86.

Orpheus'un intikamını almak için de kadınlarına dövme yaptırdıkları bildirilmektedir.²⁰ Bu bildirimle yeniden asalet, cesaret ve güzellik işaretleri yerine dövmelerin bir ceza olduğu yönündeki Hellen anlayışı yansıtılsa da²¹ Trakyalı erkeklerin de dövme yaptırdığı ve Trakyalı kadınların Orpheus'u öldürdüklerinde zaten dövmeli olarak antik Hellen vazolarında tasvir edildikleri yönündeki raporlarla çelişmektedir.²² Athenaios'un metninden çıkarılabilecek en net sonuç dövme yapma geleniğinin İskitler arasında uygulandığı ve bunun onlar tarafından Trakyalılara da aktarıldığıdır.

Athenaios'un metninde kadınlara vurgu yapılsa da, aşağıda açıklanacak olan İskit kurganlarındaki mumyalar üzerindeki dövmelerden de anlaşılacağı üzere, aynı zamanda Trakyalı erkeklerin dövme yaptırdığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin MÖ V. yy. sonlarında yazan Atinalı retorikçi ve *logographos* Lysias, Elaphostiktos'un oğlu Theokritos'tan küçümseyici bir şekilde bahsetmiş ve muhtemelen adamın babasının, aşağıda açıklanacak olan vazo resimlerinde de görülen bazı kadınlar gibi geyik dövmesi yaptıran bir Trakyalı olduğunu belirtmiştir.²³ Bir diğere örnekte Plinius, bazı barbar halklar arasındaki kadınların hiç şüphe götürmeden yüzlerini çeşitli bitkiler aracılığı ile boyadıklarını, bir Trakya halkı olan Daci ve Sarmatae'nin erkeklerinin de vücutlarına dövme yaptıklarını veya yazılar yazdırttıklarını (*inscribunt*) bildirmiştir.²⁴ Bunlara ilaveten MS II. yy.'ın başlarında yazan Roma felsefecisi ve fizisyeni Sextus Empiricus Romalılarda dövme yapmanın utanç verici ve aşağılayıcı olduğunu, ancak Mısırlılar ve Sarmatae'nin geleneksel olarak çocuklarına dövme yaptırttıklarını kaydetmiştir.²⁵

20 Plut. *De sera num.* XII; Tsiafakis 2000. Büyük İskender döneminde meşhur olan ancak eserlerini sadece fragmanları günümüze kadar ulaşan mersiye yazarı Phanokles (*Fragmenta* I.25-26), Plutarkhos gibi Trakyalı erkeklerin eşlerinden intikam aldıklarını kaydetmiştir: eşlerine dövme yaptırmışlardır, böylece tenlerinde mavi lekeler olacak ve nefret dolu cinayeti unutmayacaklardır. Anonim bir yazarın bir başka pasajında, Trakyalı kocaların cezayı zorla uyguladıklarına değil, kadınların kendilerini cezalandırdıklarına atıf yapılmıştır. Kederden dolayı kendi kollarını dövmeler ve işaretlerle kanattıkları kaydedilmiştir. Bkz. Phanokles apud Ioannes Stob. *Flor.* LXIV.14; Ant. Pal. VII.10.1-3. Orpheus miti için bkz. Sánchez-Sanz 2024, 5-6.

21 Perslerde kölelerin ve esirlerin damgalanmasıyla ilgili olarak bkz. Hdt. II.113.1; V.35.3; VII.35.5, 233.2. MÖ V. yy. itibarıyla de Hellenlerin sıkça suçlulara, kölelere ve savaş esirlerine dövme veya harflerle (köle anlamına gelen *doulos*un ilk harfi sıkça delta, yani Δ/□ kullanılmakta) damga vurdukları görülmektedir, bunlar özgürleşinceye kadar utanç işareti olarak taşınmıştır (Kamen 2010, 103-107). Romalılar da Hellenlerden ilham alarak suçluları ve köleleştirilmiş halkları *stigma* adı altında damgalamışlardır. Bkz. Sánchez-Sanz 2024, 10; Dinter - Khoo 2018, 25-26.

22 Tsiafakis 2000, 373; Schneck 2011, 74; Sánchez-Sanz 2024, 14.

23 Lys. XIII.19; Jones 1987, 145; Wolters 1903, 273.

24 Plin. *nat.* XXII.2.2.

25 Sex. Emp. III.202. Boyalı elli ve dövmeli çeneli Trakyalılar için ayrıca bkz. Val. Flac. *Arg.* II.157-160. Herodotos (IV.110-115), Samsun ve civarında yaşadıkları düşünülen Amazonlarla

Sadece Agathyrsoi ve onlarla bağlantılı Trakyalılar özelinde değil İskitlerin de genelde vücutlarına dövme yaptırdıklarına dair sınırlı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Herodotos'un çağdaşı olan Hippokrates, yaşadıkları coğrafyanın nemli ve soğuk olması sebebiyle İskit göçebelerinin omuzlarına, kollarına, göğüslerine ve uyluklarına "güç ve cesaret aşlamak" için figürler damgaladıklarını şöyle aktarmıştır:

"[XX.1]...İskitlerin çoğunluğunun, hepsi göçebe olanlarının omuzlarının, kollarının, bileklerinin, göğüslerinin, kalçalarının ve bellerinin sadece yapılarının nemliliği ve yumuşaklığı yüzünden dağlandığını [dövmelendiğini] göreceksiniz. Çünkü nemlilikleri ve gevşeklikleri yüzünden omuzlarından yay çekecek veya cirit atacak güçleri yoktur. Fakat dağlandıklarında eklemlerindeki fazla nem kurur ve vücutları daha güçlü, daha beslenmiş ve daha iyi eklemlenmiş hale gelir..."²⁶

Çin kaynaklarında da İskit halklarının yaşadığı coğrafyada dövme yaptıрма geleneğinin yaygın olduğuna işaret edilmektedir. Savaşan Devletler dönemi ve erken Han Hanedanlığı'nın (MÖ ca. 475-87) Liji (Ritüellerin Kaydı)'sinde, "vahşi" Xiongnu kabile üyelerinin bazılarının alınlarına dövme yaptırdığı bildirilmiştir. Ayrıca MÖ III.- I. yy.'lar arasını ele alan Zhan Guo Ce (Savaşan Devletlerin Entrikaları)'de batılı göçebelerin omuzlarına dövme yaptırdığı kaydedilmiştir. MS 630 yılı civarına tarihlendirilen Nan Shih (Güney Hanedanları Tarihi)'de "medeniyetsiz" insanların kendilerini vahşi hayvanlar gibi çizgiler ve lekelerle işaretlediği "Dövmelilerin Ülkesi"nden bahsedilmiştir; buna göre "dev" yapılı Sibiryalı halkları cesaret ve medeni durumlarını belirten dövmeler yaparlardı. Bütün bunların yanında Shang'dan Han hanedanlarına (MÖ 1500-MS 220) kadarki arkeolojik alanlardaki birçok sanatsal tasvir, İskit halklarının da yaşadığı Çin'in kuzeyinde ve batısında yaşayan insanların dövme yaptırdığını doğrulamaktadır.²⁷

Kırım bölgesindeki İskit erkeklerinin çiftleşmesi sonucunda Sarmat ırkının ortaya çıktığına dair bir hikâye aktarmaktadır. Bir zamanlar Orta ve Doğu Karadeniz bölgesi mesken edindikleri söylenen Amazonlara komşu Mossynoikoi/Mossyni kabilesinde de dövme geleneğinin olduğu bildirilmektedir. MÖ IV. yy.'ın başlarında bölgeden geçen Ksenophon (*Anab.* V.4.32), kendilerini dostça karşılayan bu kabilenin varlıklı olanlarının şişman çocuklarının sırtlarının birçok renkle ve vücutlarının ön kısımlarının tamamının çiçek desenli dövmelerle süslendiğini gözlemlemiştir. Mela (I.106), sadece çocuklarının değil Mossyni'nin vücutlarının tamamının dövmelerle işaretlediğini aktarmıştır.

26 Hippok. *De aer. aq.* A, 26.

27 Mayor 2014, 105-106.

3. Antik Hellen Vazoları

İskit dünyasıyla ve İskitlerle bağlantılı Trakya dövmeye geleneklerine ilişkin eski Hellen ve Roma edebi/yazılı kanıtlarının güvenilirliği, MÖ VI.-IV. yüzyıllar arasında Hellen/Atina ve Apulia'da imal edilen özellikle kırmızı figürlü çanak çömleklerin üzerinde dövmeleriyle yabancı milletlerden, yani İskitli veya Trakyalı kadın/tanrıçalardan oldukları ayırt edilebilen görsellerle de doğrulanmaktadır.²⁸ Ayrıca Trakya/Alexandrovo freskoları, İskit/Sarmat/Trak mezar buluntularından miğferler, diz zırhları ve diğer hazine objeleri üzerindeki muhtemel dövmeye temsilleri kanıt olarak gösterilmektedir.²⁹

Hellen/Atina vazolarında ayırt edilebildiği kadarıyla Trakyalı kadınlar veya İskitlerin savaşçı genç kadınlarını temsil eden İskit Amazonları genelde tamamen giyinik (uzun kollu ve tayt giymiş) olarak tasvir edilirler. Trakyalı kadınlar temsilen gündelik sahnelerde çoğunlukla köle, mitolojik temalarda ise özgür kadınlardır. Birinci kategorideki Trakyalı kadın köleler ev faaliyetleriyle ilgili konularda karşımıza çıkmaktadır. Evin ihtiyaçları için su taşımak üzere gittikleri çeşme sahnelerinde temsil edilmektedirler.³⁰ Kısa saçları köle olduklarını ve vücutlarındaki dövmeleri kökenlerini göstermektedir.³¹ Vazolar üzerinde elleri, kolları, bilekleri, hatta yüzleri ve boyunları de dekore edilmiş olarak gösterilmektedirler, dövmeleri bir hayvan genelde geyik veya yılan şeklindedir veya dikey, yatay veya diagonal çizgilerde zigzaglar ve şeritler gibi örnekleri oluşturan tek başına veya gruplar halinde gösterilen çeşitli soyut tasarımlardan ve de rozetler, noktalar ve spiraller gibi eğrisel motiflerden oluşmaktadır.

MÖ 480-460 yılları arasına tarihlendirilen bir *skyphos* vazosunda, Plutarkhos'un aktardığı hikâyede de bahsi geçen Orpheus'a saldıran çekici ve dövmeli bir Trakyalı kadın köle, otuzdan fazla imzası olan Pistoxenos (Güvenilir Yabancı) lakaplı ressam tarafından tasvir edilmektedir; omzundaki narin geyik dövmesi dikkat çekmektedir. Ön kolunun iç kısmındaki bir başka dövmeye merdiven tasarımıyla süslenmektedir.³² Yukarıda bahsedilen Claudianus'un İskit kökenli Gelonilerle ilgili aktarımını teyit eder şekilde; MÖ 500-450 yılları arasına tarihlendirilen kırmızı figürlü bir diğer vazo, yoğun şekilde dövmeli kollara ve bacaklara sahip iki güçlü ve koşan Trakyalı veya İskitli kadını göstermektedir. Kılıçla ilerleyen diğer kadının her iki omzuna

28 Mayor 2014, 98-109; Zimmermann 1980; Tsiafakis 2000, 372-376; 2016, 261-282; 2015; Saporiti 2009; Farkas 1982, 43, 45.

29 Sánchez-Sanz 2024, 11-14.

30 Tsiafakis 2000, 373.

31 Tsiafakis 2016, 267.

32 Mayor 2014, 95-96, Figür 6.1.

ve bacaklarına geyik dövmesi yapılmıştır, dövme zikzaklar, güneş patlamaları ve noktalarla birlikte, ellerine ve ayaklarına kadar devam etmektedir. MÖ 470-460 yılı civarına tarihlendirilen Attika kırmızı figür *hydras* üzerindeki bir çeşme sahnesinde üç kadının da üzerlerinde (çenelerinde, boyunlarında, kollarında ve bacaklarında) dövme bulunmaktadır. MÖ 470-450 yılı civarına tarihlendirilen Attika kırmızı figür *loutrophoros*ları üzerinde kadın hizmetkarlar yüzlerinde çizgisel dövmelerle ve bir diğeri sağ kolunda geyik benzeri hayvan ve yılan dövmeleriyle ölüyü hazırlarken resmedilmiştir. Dövmeli Trak kadınlarına ait bir diğör örnek 2007 yılında Güneydoğu Bulgaristan'da MÖ V. yy.'a ait bir Trak kraliyet mezarında bulunan oymalı bir gümüş içki bardağında görülmektedir; Orpheus'a baltayla saldıran sert ve güzel Trakyalı kadının el ve ayak bileklerini çevreleyen dövmeler bulunmaktadır ve kadının üst kollarını yedi köşeli yıldızlar süslemektedir.³³ MÖ IV. yy.'a ait bir başka restore edilmiş *krateros* vazosu üzerinde Trakya-İskit-Amazon tarzı desenler giymiş vahşi, çıplak ayaklı ve çizmeli kadınlardan oluşan bir grup tasvir edilmekte olup kadınların kolları ve bacakları tamamen güneş patlamaları, geometrik çizgiler, yılan ve geyik figürleriyle kaplıdır.³⁴

Yukarıda belirtildiği üzere İskitler başlangıçta Trakyalı köle kadınlara zorla dövme uygulatmışlar, ancak sonrasında Trakya'nın özgür kadınları bu geleneği benimseyerek devam ettirmiştir. Atina vazo ikonografisinde tasvir edilen Trakyalı kadınların ikinci kategorisinde oldukça farklı bir mizaca sahip olan özgür kadınlar bulunmaktadır. Aslına bakılırsa antik sanatta Trakya dövmelerinin Hellen temsilleri oldukça azdır; vazo resminde sadece yirmi altı eser ve bir gravür bulunmaktadır ve bunların çoğu Orpheus'un ölümüne ithaf edilmiştir.³⁵ Dolayısıyla özgür Trakyalı kadınlar Trakyalı müzisyen Orpheus'un ölümüyle ilgili popüler tasvirlerde aktif ve önemli bir rol oynuyor gözükmektedir. MÖ 450-440 civarına ait Castelgiorgio Ressamı'na atfedilen bir Attika *kylix* *krateros*unda Orpheus'un tipik bir ölüm sahnesi tasvir edilmiştir. Kollarında ve bacaklarında dövmeler (genelde geyik, yılanlar ve figürsüz süslemeler) olan iki Trakyalı kadın tarafından öldürülür. Bu dövmeler birbirine paralel gruplar halinde yerleştirilmiştir, dikey ve eğimli basit çizgilerden oluşmaktadır. MÖ V. yy.'ın ortalarına ait Attika kırmızı figür amforası üzerinde Orpheus'a saldıran Trakyalı kadının kollarında 'V' şeklinde dövmeler görülür. Benzer şekilde MÖ 480-470 yılları

33 Mayor 2014, 99-101, Figür 6.4; Mazarov 2011b, 170-73, Figürler 5.24a-b; 2011a, 56-58, 78-79.

34 Mayor 2014, 98-99, Figürler 6.2-3; Tsifakis 2000, 372-376, Figürler 14.4-5; 2015, 97-102; Oakley 2000, 242-244, Figürler 9.9 ve 9.10; Berard 2000, 391-392, Figür 15.1; Cohen 2000, 99, Figürler 4.2 ve 4.4; Sánchez-Sanz 2024, 5 vd.

35 Sánchez-Sanz 2024, 5.

civarına tarihlendirilen ve yalnızca saldırgan bir Trakyalı kadını tasvir eden Brygos Ressamı'na atfedilen bir kabın *tondos*unda silahlı kadın boynunda, sağ kolunda ve ayaklarında dalgalı ve zikzak çizgilere dayalı dövmelerle gösterilmiştir. MÖ 470 yılı civarına tarihlenen Atina *Akropolis*'indeki beyaz zeminli Orpheus kupası ilgi çekicidir; kadın soyut motif yanında geyik dövmeleriyle süslenmiştir. MÖ 470 civarına tarihlendirilen ve Pan ressamına atfedilen kırmızı figür *krateros*u üzerindeki yine Orpheus'u öldürme sahnesinde uzun dalgalı saçlı Trakyalı iki kadının kolları ve bacaklarının neredeyse tamamı zikzaklar, rozetler ve geyik gibi çeşitli türlerde dövmelerle kaplıdır.³⁶

İskitli veya Trakyalı yabancı kadınların dövmelerine benzer geometrik desenler ve hayvan motifleri, MÖ VI. yüzyılın ortalarından itibaren vazolar üzerinde gösterilen İskit Amazonlarının kıyafetlerinde de görülmeye başlanmıştır.³⁷ Amazonların kol ve bacaklarındaki bazı desenler gerçek bir dövme gibidir.³⁸ Bir tunik önüne işlenmiş hayvan (kuşlar, kedigiller) figürlerinin erken bir örneği, Andromakhe adlı bir Amazon'un Herakles ile savaştığını gösteren siyah figürlü bir amforada (MÖ 570-560) görülmektedir. Ayrıca Euphronios'un (MÖ 520-40) bir vazosunda Kydoime adlı bir Amazon, korsesinin omuz kapağında bir aslan amblemi taşımaktadır.³⁹

Diğer yandan Güney İtalya'nın yerel sillerinden Apulia çanak çömleklerinden MÖ IV. yy.'a tarihlendirilen sadece iki parça Trakyalı kadınlara ait dövmelerin varlığı hakkında bize bilgi sağlamaktadır.⁴⁰ Tasvir edilen dövmeler yalnızca tanrıçaların ve Trakyalı kadınların elleri ve ayaklarında bulunmaktadır. Bu işaretler genellikle düz çizgiler, köşeli çift ayraçlar, kıvrımlı ve haçlar içeren nispeten basit geometrik desenler ve kompozisyonlardan oluşmaktadır. Bunların hepsi hem kırmızı figürlü kaplarda hem de Tsepina (veya Tsruncha) olarak anılan güneybatı Bulgaristan seramiklerinde tasvir edilen Trakya kıyafetlerini ve tekstillerini anımsatmaktadır. Resimli kaynaklarda tekrarlanan birkaç Trakya figürlü dövme deseni arasında güneş, yılan ve geyik yer almaktadır; bunlar Pazırık'tan dövmeli mumyalar üzerindeki görüntülere benzemektedir.⁴¹

36 Tsiafakis 2015, 102-107, 110.

37 Tsiafakis 2000, 364; Mayor 2014, 451 dipnot 8.

38 Mayor 2014, 102.

39 Mayor 2014, 101; Shapiro1983, 106.

40 Sánchez-Sanz 2024, 8. Yüzlerdeki dövmeler için ayrıca bkz. Farkas 1981, 45.

41 Zidarov 2017, 137-139.

4.Mumyalar

Avrasya halklarının Neolitik Çağ'dan itibaren vücutlarına dövme yaptırdıkları bilinmektedir. Bu çağa ait Azerbaycan Gobustan'da bulunan yaklaşık yedi bin antik petroglif kompozisyonu içinde vücutlarında dövme benzeri işaretler bulunan sekiz kadın (yay taşıyor?) tasviri bulunmaktadır. Bunun dışında Kuzey Kazakistan'daki Botai kültürünün (MÖ ca. 3700-3100) yarı göçebe insanlarına ait desenler, Hellen vazolarındaki Trakyalı kadınların çıplak kollarının kenarları boyunca kol dikişlerini taklit eden merdiven/çit dövme tasarımlarını hatırlatmaktadır. Benzer desenler Türkmenistan'dan (MÖ 2600-2100) çıplak kadın kil figürleri üzerinde de görülmektedir. En şaşırtıcı örnek, Azak Denizi yakınlarına gömülen Bronz Çağı göçebesinin kaval kemiğine basılmış bir yılan figürüdür. Cilde batırılan kömür dövmesi, vücudun çürümesi sırasında kaval kemiğine aktarılmıştır.⁴² Bütün bunlara ilaveten Transbaykal bölgesi, Moğolistan, Altay, Tuva, Jungaria, Kazakistan ve hatta daha batıda olmak üzere Moğolistan'dan Karadeniz'e kadar geniş bir alanda bulunan ve Geç Bronz'dan Erken Demir Çağı'na kadar tarihlenen sözde "geyik taşları veya stelleri" üzerindeki özellikle boynuzlu geyiklerin stilize edilmiş figürleri vücut (yanaklarda iki veya üç çizgiyle de birlikte) üzerindeki dövmeleri temsil edebilir.⁴³

Karadeniz ile Moğolistan arasındaki geniş Altay bozkırları Rusya, Kazakistan, Çin, Moğolistan ve Altay Cumhuriyeti'nin bazı bölgelerini kapsamaktadır. Altay-Sayan dağ sistemi, geniş Sibiryaya taygası (Rusya) ile İç Asya (Moğolistan, Kazakistan ve kuzeybatı Çin)'nin dağlık bozkır alanlarının kesiştiği özel bir bölgedir. MÖ I. binyıldan beri Çin'den Doğu Avrupa'nın Karpat Dağları'na kadar uzanan geniş bir alanda İskit, Saka ve Sarmat gibi farklı göçebe/yarı göçebe/pastoral grupları için benzer kültürlü bir yaşam alanı ve etkileşim ortamını oluşturan Büyük Bozkır Kuşağı veya Koridoru'nun bir parçası olmuştur. Bu bölgenin kültürleri, başta kurganlar olmak üzere kapsamlı bir arkeolojik kayıt bırakmışlardır. Soğuk iklim sayesinde normalde bozulabilir olan cesetler üzerindeki dövme resimleri kısmen de olsa günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Herodotos'un bahsettiği üzere bir İskit kralı/şefi öldüğünde maddi servetinin büyük bir kısmı onunla birlikte gömülmüş, bazı durumlarda mezarının içine bir hizmetçi, cariyeye veya birkaç at da defnedilmiş ve üstüne taş bir mezar tümseği veya kurgan inşa edilmiştir.⁴⁴ Altay-Sayan bölgesinde tespit edilen ve kazılan kurganlardan çıkarılan sekiz ceset üzerinde korunarak

42 Mayor 2014, 107-108, 115-116.

43 Pankova 2017, 96; Yatsenko 2013, 100-101.

44 Hdt. IV.71-3; Dale-Krutak 2017, 99-100.

günümüze ulaşmış dövmeler tespit edilmiştir. Dürdü Pazırık, birer Oglakhty/Oğlaktı, Ak-Alakha, Verkh-Kaldzhin, Olon-Kurin-Gol'dan olmak üzere toplamda sekiz dövmeli mumya, yaklaşık olarak MÖ 500/400⁴⁵ ile MS 400 arasındaki döneme tarihlendirilmektedir. Pazırık gömüleri, İskit dünyasının diğer göçebe halklarıyla yakınlıkları olan çarpıcı derecede özgün bir kültürü ortaya koymuştur; çoğunlukla zoomorfik resimlerle süslü, keçe, deri, ahşap ve boynuzdan yapılmış çok sayıda korunmuş nesneyi barındırmalarıyla ve mumyalama gelenekleriyle ünlüdürler. İskitler neredeyse at üzerinde yaşadıklarından, sığır ve koyun çobanları olduklarından, geyik ve diğer yırtıcı av hayvanları avladıklarından avcılığa dayalı yaşam döngüsü, günlük yaşamlarının ve sanatlarının odak noktası haline gelmiştir.⁴⁶ Arkeolojik eserlerde kolayca tanınabilen, İskit-Sibiryaya hayvan stili olarak adlandırılan ayrıntılı ve benzersiz sanat objelerini el işçiliğiyle üretmişlerdir.⁴⁷ İskit kurganlarında keşfedilen insan cesetlerinin derileri üzerinde bu hayvan sitili sanatının karakteristiği olan geyik cinsleri, atlar, koçlar, dağ koyunu (argali), kaplanlar, leoparlar, horozlar, su kuşları ve gagaları, kanatları ve fantastik boynuzları olan ve farklı yaratıkları birleştiren hayali yaratıklardan (grifonlardan) oluşan dövmeler uygulanmıştır.⁴⁸ Evcil hayvanlarla iç içe yaşamak, doğada yırtıcı hayvanlarla sık sık yüzleşmek İskitlerin göçebe hayat tarzlarının bir parçası olduğundan bu dinamik hayvanlara dövmelerinde özel bir yer ayırmışlardır.

İskit mezar alanlarına ait devlet onaylı kazılar, 1859 yılında Rus İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu'nun kurulmasının ardından, 1865'te başlatılmıştır. Bu keşif gezilerinin en ünlüsü, 1929 ile 1949 yılları -kapsamlı olarak 1947-1949 yılları- arasında Güney Sibiryaya'da Altay Dağları'nın Ulagon Platosu'ndaki Pazırık Vadisi'nde beş büyük kurganı ortaya çıkaran antropolog Sergei I. Rudenko tarafından yönetilmiştir. Pazırık ve Oğlaktı'daki mezarlardan çıkarılan mumyalar St. Petersburg'daki Rus Hermitage Müzesi'sine götürülmüştür. Başlangıçta donmuş zemin sayesinde korunmuş olan ve MÖ IV. yy.'a tarihlendirilen Pazırık'taki elit gömüler içinde (Kurgan 2) bir kadınla birlikte gömülü elli altmış yaş aralığında bir erkek savaşçının mumyasında sadece büyük hayvan dövmeleri görülebilmekteydi. Mumyaların düzenli biyolojik kontrollerine rağmen üzerlerindeki diğer dövmelerin farkına varılamamıştı. Arkeologlar, Lyudmila

45 Yablonsky (2017) gibi bazı yazarlar MÖ V. yy. tarihini de vermektedir.

46 Dale-Krutak 2017, 99.

47 Pankova 2017, 66-68.

48 Dövmelerin nesnelere genellikle hayvanlardır, genellikle dinamik pozlarda ya da tamamen kompozisyon amaçlı bir pozda, yırtıcılar ve vahşiler daha doğal görünümlü pozlarda tasvir edilmiştir (Yatsenko 2013, 98-100).

L. Barkova ve Svetlana V. Pankova, 2003-2004 yıllarında Hermitage Müzesi laboratuvarında önce Oğlaktı'dan, sonra da Pazırık'tan (Kurgan 2 ve 5) mumyalar üzerinde bilimsel ve teknik değerlendirmeler yapmaya başlamıştır. Kızılötesi kamera ışığı altında olağanüstü ince, ayrıntılı tasarımlardan oluşan dövmelerin solmuş kömür pigmenti görünür hale getirilmiş ve böylelikle daha önce gizlenmiş çok sayıda dövmeye ilk kez fotoğraflanabilmiştir.⁴⁹ Bu kamerayla, ölümünden iki bin yıldan fazla bir süre sonra, Pazırık Kurgan 2'deki erkek cesedinin derisinde önce bir horoz dövmesine rastlanmıştır.⁵⁰ Daha sonra, 1991 yılında Avusturya-İtalya sınırında Alplerde bulunan Ötzi adamınıninkine benzer, medikal terapi amaçlı yapıldığı önerilen daha uzun ve daha kısa bir sırada omurlarından beline kadar takip eden küçük daireler de keşfedilmiştir.⁵¹

Ayrıca kızılötesi kamera sayesinde Kurgan 2'de dövmeli soylu erkeğin yanına gömülen kırklı yaşlardaki Pazırık kadınlarından birinin karmaşık dövmeleri tespit edilmiştir; sol omuz ve kollarında fantastik bir şekilde kıvrılmış geyik, Trakya ve İskit eserlerinde görülen bir motif olan grifon gagasına ve grifon başları şeklinde çatallı siyah boynuzlara sahiptir, sağ omuzunda da eş erkeğinde olduğu gibi kıvrılmış bir (argali) dağ koyunu dövmesi bulunmaktadır. Gerçekçi bir geyik boynuzu tasarımı da bileğini çevrelemektedir.⁵² 1949 yılında Pazırık Kurgan 5'in kazılarında iki mumyalanmış ceset daha ortaya çıkarılmıştır. Yüksek rütbeli, öldüğünde yaklaşık elli yaşında olan bir kadın yaklaşık elli beş yaşında bir adamla birlikte gömülmüştür. Kadının kolları ve ellerindeki kompleks dövmelerde, fantastik yaratıklar olmayan, daha nadir ve İskit-Sibirya hayvan sitilinin baskın temalarından olan iki zarif hayvan dövüş (sol ön kolunda yırtıcı kuşun geyiğe ve sağ ön kolunda bir kar leoparı ve iki Hazar kaplanının geniş boynuzlu geyikler ve alageyiklere saldırma) sahnesine yer verilmiştir. Kadının parmaklarında tek tek çiçek benzeri süslemeler de yer almaktadır. Adamın vücudu ise kuşlarla, ifadeli yüzlerle sahip iki atla, beş geyikle, üç dağ

49 Iwe 2013, 90; Pankova 2017, 70 vd.; Yatsenko, 2013, 97-98.

50 Pankova 2017, 68; Rudenko 1970, 110; Iwe 2013, 89-90. Ayrıca 2013 yılında, deri parçası Hermitage müzesi koruma atölyesinde restore edilmiş ve tekrar kızılötesi fotoğrafçılıkla incelenmiştir. Sonuç olarak, 18 x 8 cm boyutlarında fantastik bir hayvan figürü (toynaklı grifon) daha ortaya çıkarılmıştır (Pankova 2017, 83, Resimler 5.17-18).

51 Dale-Krutak 2017, 102-103; Iwe 2013, 92-93. Danimarkalı arkeolog Søren Nancke-Krogh'ın bu reisin vücudundaki dövmeleri kendi vücuduna işlemesi ve 1969 yılında reisin dövmeleri ile ilgili Skalk arkeoloji magazin dergisinde *Kunsten på Kroppen* (Vücut üzerinde Sanat) başlıklı kısa bir makale yayınlamasıyla eski Pazırık dövmeye sanatının modern versiyonlarının uygulaması başta Kanada olmak üzere yaygınlaşmıştır (Dale-Krutak 2017, 103-106). Modern dövmecilikte İskit geyiği figürü kullanımı için ayrıca bkz. Leung 2021, 95-98.

52 Pankova 2017, 72-73.

koyunuyla, sol omzu ve göğsü etrafına sarılmış güç ve cesareti temsil eden vahşi bir kaplanla yoğun bir şekilde mürekkeplendirilerek dövmeleştirilmiştir.⁵³

Pazırık mezarlık alanı dışında yapılan diğer arkeolojik kazı sonuçlarında da dövme mummylar keşfedilmiştir. 1969 yılında L. R. Kyzlasov tarafından Erken Tashtyk/Taşlık (MS 100-400) kültürüne ait donduğundan neredeyse tamamen korunmuş başka bir erkeğe ait mummy kuzeydeki Kahakassia/Hakasya Cumhuriyeti'nde, Pazırık'a yaklaşık 200 km uzaklıktaki Oğlaktı VI alanında kazılarak gün yüzüne çıkarılmıştır. Yine kızılötesi fotoğrafçılık sayesinde ceset üzerindeki benzersiz dövmelerin varlığı ortaya konulmuştur. Vücudu yarım daireler, rozetler, bir yay ve ok ve tanımlanamayan büyük figürlerle yoğun bir şekilde dövmeleştirilmiştir.⁵⁴ Bunun yanında 1993 yılında Rus arkeolog Natalia V. Polosmak ve ekibi neredeyse insan ayağı değmemiş ulaşılmaz zor Çin sınırındaki (Güney Altay Yüksek Ukok Plato'sunda Ak-Alakha 3, Kurgan 1) topraklarda iki bin beş yüz yıl boyunca donarak kalmış, yağmalanmamış, zengin süs eşyalarıyla dolu bir mezarda yaklaşık yirmi beş yaşlarında, uzun boylu ve "buz prensesi" olarak adlandırılan bir mummyanın heyecan verici keşfine imza atmışlardır. Kadının sansar/samur kürküyle kaplı omuzunda ve kollarında parlak mavi dövmeler tespit edilmiştir. Prenselerin bir yandan omzu, Pazırık Kurgan 2'deki kadının dövmesine benzer şekilde (her ikisi de kollarında dövmelere sahip ve sol omuzlarında fantastik yaratık dövme), grifon gagası ve her ucu bir grifonun başıyla sonlanan stilize edilmiş abartılı boynuzları olan büyük ve kıvrılmış bir geyikle diğer yandan kolları bir dağ koyunu, benekli bir panter veya kar leoparıyla süslenmiştir.⁵⁵ Bunlara ek olarak 1995 yılında Rus araştırmacı Vjaceslav I. Molodin tarafından aynı Plato'da Verkh-Kaldzhin 2 Kurgan 3'te gün yüzüne çıkarılan genç bir erkeğin vücudunda benzer geyik dövmelerine rastlanmıştır.⁵⁶ Son olarak 2006 yılında Rus-Alman-Moğol araştırmacılarından oluşan bir ekip, Moğol Altay bölgesinde Ukok Platosu'na yaklaşık 50 km mesafede Olon-Kurin-Gol 10 Kurgan 1'i kazdığına MÖ III. yüzyılın başlarına ait kırk elli yaş civarındaki bir erkek savaşçının gömüsü üzerinde bir geyik dövmesini tespit etmiştir.⁵⁷

Eski dövme geleneklerine dair arkeolojik kanıtlar kuzeybatı Çin'de de gün yüzüne çıkarılmıştır. Taklamakan Çölü'nde ve İpek Yolu boyunca kuzeybatı

53 Iwe 2013, 92-93; Pankova 2017, 69, 73-82.

54 Iwe 2013, 91; Pankova 2017, 66-67, 89-95.

55 Tresilian 2008, 28; Iwe 2013, 90. Kadın üzerinde bükülmüş gövdeli hayvanların dövmeleri Issyk'tan altın süslemeler üzerindekiyle de paralellik göstermektedir (Davis-Kimball 1997, 41).

56 Polosmak 2000, 95; Iwe 2013, 90; Yablonsky 2017 215.

57 Parzinger ve diğerleri 2008, 40; Pankova 2017, 87.

Çin'in Xinjiang eyaletinde bulunan Tarım Havzası'ndaki diğer yerlerde, çok sayıda erkek ve kadın mumyanın yaklaşık üç bin yıl boyunca çöl kumunda son derece iyi korunmuş (karışık/akraba etnik kökene sahip gizemli kadın/erkek) vücutları, yüzyıllar sonra bile hala parlak ve renkli olan desenli yünlü, kürklü, keçeli ve deriden giysilerindekine benzer geometrik şekillerle (yüz, sırt, kollar ve ellerde çoğu eğrisel ve köşeli tasarımlarla) dövmelenmiştir.⁵⁸ Belgelenen dövmeli mumyalar, çoğunlukla MÖ I. binyıldan MS I. binyılın başlarına kadar uzanan farklı mezarlık alanlarından gelmektedir: Qizilchoqa, Zaghunluq, Yanghai, Shengjindian ve Shanpula. Bu mezarlıklarda bulunan bazı eserler, dövmeler de dahil olmak üzere Pazırık materyalleriyle ortak özellikler taşımaktadır. Örneğin, Pazırık şefinin sağ ayağından bir tatlı su morinası figürü, kuzeybatı Çin'deki Turfan Vahası'ndan bir mumyanın eline yapılmış şematik balık figürlerine benzemektedir.⁵⁹

5. Dövmeye Aletleri ve Uygulanan Teknikler

Antik Hellen ve Roma metinlerini destekleyecek şekilde İskit/Sarmat mezarlarında dövmeye yapımında kullanılan aletler de keşfedilmiştir. MÖ V. ve IV. yy.'a tarihlenen Kazakistan'ın Rusya ile kuzey sınırına yakın Güney Ural bozkır bölgesi ve İlek nehirleri arasında yer alan Philippovka 1 mezarlık alanına ilaveten Sara köyü ve Tri Mara (Kurgan 2, Gömü 2) yakınlarındaki mezarlarda yapılan son arkeolojik araştırmalarla İskit/Sarmat⁶⁰ halkının dövmeye yaptığını gösteren çeşitli eserler dikkate değerdir. Bu komplekslerde, özellikle Philippovka 1'de, renkli pigmentler, pigmentleri karıştırmak için kaşıklar, şablonlar, güzel işlenmiş bronz aynalar, renk karıştırmak için taş levhadan paletler, kemik iğne içeren küçük bir deri çanta, yukarıdaki alıntıda Klearkhos'un dövmeye yapımında kullanıldığını yazdığı yaldızlı demir, gümüş ve altın iğneler, kemik ve bronz kalıp aletleri ve dövmeye aletlerini bilemek için bileye taşları da dahil olmak üzere kadınlara yönelik renkli dövmeye araç setleri keşfedilmiştir. Bunlar arasında Philippovka 1 mezarlık alanı Kurgan 1 Gömü 2'de dövmeye yapımı için kullanılan yanlarında boya keseleriyle birlikte bulunan altından iğneler öne çıkmaktadır.⁶¹ Dövmeye aletlerinin Philippovka 1'de yalnızca kadın mezarlarıyla bağlantılı olarak bulunmuş olması dövmenin

58 Mayor 2014, 77; 114-115.

59 Pankova 2017, 96.

60 Yablonsky (2017) konuyla ilgili çalışmasının başlığında Sarmat adını kullansa da 220. sayfada mezarlık alanında İskit-Sibirya hayvan sitioni özellikleri taşıyan buluntulara da değinmektedir. Dolayısıyla neye binanen sadece Sarmat adını kullandığı tartışmaya açıktır.

61 İlgili buluntular bazı arkeologlar tarafından kozmetik amaçlı aksesuarlar olarak karıştırılmıştır. Bkz. Yablonsky 2017, 225 (görseller), 230; Yatsenko 2013, 100-101; Iwe 2013, 91; Mayor 2014, 110.

kadınlara özgü bir ayrıcalık ve kadın merkezli bir meslek olduğunu gösteriyor olabilir.

Dövme yöntemleri binlerce yıldır değişmemiştir. Önce deri üzerine bir tasarım çizilirdi. Bir mumyanın koç dövmesinin kesilmiş deri şablonu mezarında bulunduğundan İskit dövme sanatçılarının dövme tasarımı transfer şablonlarını ilk kullananlar olduğu düşünülmektedir. Koç gibi hayvan figürlerinin çoğu, kişi hareket ettiğinde veya kaslarını esnettiğinde dalgalı bir etki yaratmak için dikkatlice vücuda yerleştirilmiştir. Belirlenen tasarım muhtemelen “is” yardımıyla deri üzerine çizilmiştir. Is ile çizilmeden önce iğnelerle kabaca şeklin belirlenme⁶² ve sonrasında isle karalanma ihtimaline de değinilmektedir. Yukarıda bahsedilen Pazırık Alakha-3'teki (Kurgan 1) kadın dövmeli deri örneği üzerinde X-ışını spektral mikro-prob analizi yapılmış, küçük alanlarda çok yüksek (20 mikrometre çapında) bir potasyum konsantrasyonu olduğu ortaya konulmuş, bu da vejetatif kökenli bir öldürücü maddeye yani “ise” işaret etmiştir. Dolayısıyla potasyumun varlığı, dövme için kullanılan pigment bileşiminin karbonize bitkisel madde veya is olduğunu düşündürmektedir. Benzer şekilde, yukarıda tanımlanan dövmeli Oğlaktı mumyasının mikrokimyasal ve mikroskobik testleri, dövme pigmentinin is de içerdiğini göstermiştir. Is veya kömür külünden renklendirilen karbon macununun çeşitli maddelerden oluştuğu görülmektedir: donyağı, bal, yabani meyve suyu veya çivit (mavi pigment için), özsu, öküz safrası (boyayı sabitlemek için), tükürük veya kadın sütü. Yukarıda değinildiği üzere, Mossynoikoi'nin renkli çiçek dövmeleri, çeşitli pigmentlerin antik çağda bilindiğini göstermektedir. Kadınlar tarafından üç ila yedi iğneden oluşan bir demetle deri üzerine tasarım yapıldıktan sonra pigmentli macun sürülürdü. Bu makul varsayım, enjekte edilen bir boyanın deriye nüfuz ettiği derinliğin analizine dayanmaktadır. Pazırık mumyalarının incelenmesi, dövme iğnelerinin kaslara çok derinden nüfuz ettiğini göstermiştir; dolayısıyla çıplak kemikler bile İskitler arasında dövme yapıldığına dair kanıtları ortaya çıkarabilmektedir. Daha korkunç bir örnek, dövme izlerinin ölümlerin kafataslarında veya kaval kemiklerinde görülebileceğini belirten eski bir Çin metninden gelir. Pazırık 2'deki adamın dövmesi hayatının daha erken bir aşamasında, muhtemelen gençliğinde yapılmıştır. Bunun kanıtı, yoğun şekilde kararmış kaslarının üzerini

62 MS VI. yy.'da Iustinianus döneminde yazan Bizanslı tıp yazarı Aetios Amidenos, dövme yapmada kullanılan mürekkep için reçete vermektedir: Biraz çam ağacı kabuğu, bir tutam korozyonlu tunç, biraz öd, bir de zaç yağı veya kara boya ezilip karıştırılarak süzgeçten geçirilir, aynı zamanda sirkeyle korozyonlu tunç ile öğütülerek başka bir karışım daha oluşturulur, bu iki karışım da biraz pırasa suyu ve suyla bir araya getirilir. Sonrasında iğne batırılarak dövmenin yeri belirlenir, kanayan yerler silinir, pırasanın suyunun ardından hazırlanan preparat sürülür. Bkz. Act. VIII.12; Jones 1987, 142; Çerikan-Alanko 2016, 177.

kaplayan renksiz yağ katmanlarında yatmaktadır. Bu  zel dövmeler beyaz üzerinde açık mavi, koyulaşmış cilt üzerinde koyu mavi görünümündeydi. İnsan vucudu üzerindeki imgeleri yaratan sanatçılar yetenekli ustalardan oluşan küçük bir gruptu. Bu insanlar toplumda yüksek bir rütbeye sahip kişilerle ilişkilendirilebilir, çünkü aşağıda açıklanacağı üzere dövme yapma muhtemelen kutsal bir ritüele dayanmaktaydı.⁶³

Tıpı ve teknik yazarlar antikçağda dövme yapmak kadar dövmenin silinmesi için de yöntemlerin olduğunu bildirmişlerdir. Bunlardan Aetios, detaya inerek şöyle yazmıştır:

“Bu tür dövmeleri çıkarmak istediğimiz durumlarda, aşağıdaki hazırlıkları yapmalıyız... [İki reçete takip eder, biri kireç veya alçı (*titamos*) ve sodyum karbonat, diğeri biber, sedef otu ve bal içerir.] Uygulama yaparken, önce dövmeleri azotla temizleyin, üzerlerine terebinth reenesi sürün ve beş gün boyunca bandajlayın. Altıncıda dövmeleri bir iğneyle delin, kanı süngerle temizleyin ve ardından deliklere biraz tuz sürün; ardından on *stadioi* [muhtemelen bu mesafeyi kat etmek için gereken süre] kadar bir aradan sonra, yukarıda belirtilen reçeteyi uygulayın ve keten bir bandajla  rt n. Beş gün bekletin ve altıncıda reçetenin bir kısmını bir t yle (?) sürün; (dövmeler) yirmi gün içinde büyük ülserasyon ve yara izi olmadan çıkarılır.”⁶⁴

Diğer yandan dövme silme süreci gün boyunca dayanılmaz acılara neden olmuş ve bu durum, istemeden bu damgayı alan kişilerde bu damganın silinmesi umudunu şüphesiz etkilemiştir. Azat edilmiş eski köleler, çok az başarılı olsa da durumlarını gizlemek için yüzlerini insan derisine benzer pansumanlarla veya bandajlarla kapatmaya çalışmışlardır. Acı çekmemek için tek alternatif derinin o kısmını kesmek veya yakmak (ki bu ciddi ülserasyonlara neden oluyordu) ya da Klearkhos’ın Trakyalılar  rneğinde vurguladığı üzere moda ve güzellik alanına ulaşan farklı bir dövmeyle kaplamaktı.⁶⁵

6.Dövmelerin Anlamları

Dövme yaptırma eylemi çeşitli halklarda, dönemlerde ve kültürlerde birden fazla anlam ve sembolizm taşıyabilir. Günümüzde dövmeler yaygın bir dekoratif role sahip olsa da Antik ağ’da cezalandırıcı, ritüel, b y  ve tıbbi işlevlere sahip olmaları yanında, Skythia veya Trakya’da olduğu gibi soyluluk veya kölelik işaretleri olarak da kullanıldıkları görülmektedir.⁶⁶

63 Iwe 2013, 91; Mayor 2014, 110, 116; Pankova 2017, 84-86.

64 Aet. VIII.12; Jones 1987, 143; Dinter 2018, 25.

65 S nchez-Sanz 2024, 10.

66 Tsiafakis 2015, 95, 107-112.

Yukarıda ilk bölümde belirtildiği üzere, arkeolojik kanıtlarda soylular öne çıksa da dövme geleneğinin belli bir sosyal sınıfla sınırlandırıldığına dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Diğer yandan İskitlerde dövme tipleri ve uygulamalarının belli bir dereceye kadar farklı mülkiyete sahip sosyal sınıflar tarafından uygulandığını da kabul etmek gerekmektedir. Üç ana sosyal grup önerilmiştir: yüksek aristokrasi (Pazırık), düşük rütbeli soylular (Ak-Alakha 3) ve sıradan insanlar (Verkh-Kaldzhin 2). Bu bağlamda daha az önemli kişilerin cesetleri üzerindeki dövmelere her iki elde veya omuzda rastlanmaktadır. Sıradan insanlar arasındaki dövmelerin genelde tek bir hayvan figürünü tasvir ettiği görülmektedir. Böylesine dinamik bir pozdaki tek bir yabani hayvan görselinin hakimiyetinin, o dönemde oluşan askeri grup zihniyetinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Ordu kısmen klan ahlakından bağımsızdı ve muhtemelen ideal savaşçı davranışı hayvan şiddeti ve fiziksel hünerle ilişkilendiriliyordu. Yukarıda Hippokrates'in de vurguladığı üzere savaşçının vücudunu dövme yaptırtmak için dağıtması güç ve cesaretin işaretiydi. Roma gladyatörleri örneğinde olduğu gibi,⁶⁷ herkesin görebileceği bu dövme veya işaretlerin kamu güreş müsabakaları ile bağlantısı olabileceği fikri de öne sürülmüştür. Tanımlanmış bir savaşçı grubunun (örneğin Verkh-Kaldzhin) benzer işaretlerle dövme yaptırmış olması ilginçtir. Diğer yandan Pazırık kurganlarına gömülen dövmeli kişilerin geneli göçebe seçkinlerdir. Soyluların vücutlarının açıkta olmayan alanlarını da kapsayan dövmelerinde karmaşık ve muhtemelen birbiriyle bağlantılı kompozisyonlar görülmektedir. Büyük olasılıkla bireysel tasarımlarla değil, muhtemelen yeni veya farklı yönetici klanlara, ailelere veya yeni veya farklı ibadete dayalı mitolojik güç ve/veya totem hayvanlarına ait olanlarla dövme yaptırmışlardır. Soylular sıradan insanlar gibi sağ omuzlarının üst kısmında bir canavar tasviri taşırlardı, ancak sol omuzlarının üst kısmı ayrıca bir kaplan veya yabani koç figürüyle süslenmişti. Bacağın alt kısmı boyunca yukarı doğru yürüyen üç ila dört yaban keçisi veya koçtan oluşan bir grup, Pazırık'taki erkek soylular için karakteristik bir dövme konusuydu. Baskın olan dövüş sahneleri ve ritüel dansa katılım/tanrılara adak alaylarıyla, yaşam, ölüm ve kurban yoluyla canlanma gibi önemli fikirlerin muhafazakar, yüzyıllarca değişmeyen bir olguyla tekrar tekrar somutlaştırıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁸ Philippovka 1'deki varsayılan dövme komplekslerinin ibadet nesnelere ile ilişkili olduğu tespit edildiğinden bunun muhtemelen İskit/Sarmat cenaze kültürünün ritüelleştirilmiş bir yönü olduğu varsayılabilir; buna karşılık olarak Skythia veya Sarmatya'nın kültürel

67 Lobell-Powell 2013, 44.

68 Yatsenko 2013, 98-99; Pankova 2017, 88-89; Iwe 2013, 92-94.

değerleri, kişinin yaşamı boyunca ve ölümünden sonra dövmeli insan derisi aracılığıyla aktarılıyordu.⁶⁹

Diğer yandan Pazırık gibi yazısız bir kültürde semantik sembollerin ve motiflerin tekrarlanması insan vücuduyla güçlü bir şekilde bağlantılıdır ve (özellikle geometrik veya soyut) işaret sisteminin önemini göstermektedir. İnsan vücudu, bilgi iletmek için bir ortam işlevi görür. Aslında dövmeler, yazı sisteminin yerini alan bir işaret sistemi (hafıza sembolleri) içeren özel bir kodu, yaşayan bir görsel dili göstermektedir. İskitler gibi sözlü toplumlar için dövmeler mitolojik fikirleri, geleneksel hikayeleri, ikon olarak aile ve klanları kodlamış da olabilir. Dekotarif yönü öne çıkan hayvanlar muhtemelen bireyler ve kabile için derin anlamlar taşıyor olmalıdır. Böylelikle zoomorfik semboller, farklı sosyal sınıflardan insanlar tarafından okunup tanımlanabilirdi. Her mürekkeplenmiş hayvan ve sahne, yaygın olarak kabul edilen hikayelerin bir repertuarında yer alırken, belirli ayrıntılar dövmeli bireyin (özellikle sıradan insanların) kişisel deneyimlerine (avlanma başarısı, vizyon arayışları, rüyalar gibi) atıfta bulunmuş da olabilir. İskit dövmelerinin özel “manevi silahlar” ve büyüleri koruyucular olduğu da önerildiğinden yoğun dövmeli kişilerin hikâye anlatıcıları veya vücut sanatı kültürel anlatıları için çizimleri üzerlerinde barındıran şamanlar olabileceği de önerilmiştir.⁷⁰ Şamanların doğadaki tüm varlıkların ruhunu mümkün olan en son derecede üzerlerinde temsil etme zorunluğu olduğundan görselleriyle bu varlıkların ruhunu taşıdıkları düşünülen dövmelere de vücutlarında yer vermiş olabilirler.⁷¹

SONUÇ

MÖ VIII. yy.’ın sonlarından itibaren Çin’den Tuna Nehri’ne kadar uzanan geniş alanda hüküm sürmeye başlayan İskitlerin dövme geleneğini başlatan ilk halklardan oldukları eski Hellen, Roma ve Çin yazılı kaynakları yanında arkeolojik (Hellen vazoları, mumyalar, mezar eşyaları üzerindeki görseller) buluntularla da ortaya konulmuştur. Yazılı kaynaklar MÖ V. yy.’ın ortalarından itibaren İskitlerin kendilerinin dövme geleneğini bildiklerini ve bunu Trakyalı esirleri damgalamak için kullandıklarını, daha sonra özellikle Trakyalı kadınların bu geleneği kendi aralarında yaygın hale getirdiklerini kaydetmiştir. MÖ VI. yy.’ın sonlarından itibaren Attika vazolarının görselleri üzerinde de özellikle Trakyalı köle ve özgür kadınlar vücutlarında ve elbiselerinde dövmelerle temsil edilmişlerdir. Şimdiye kadar çok fazla

69 Yablonsky 2017, 230.

70 Iwe 2013, 93-94; Mayor 2014, 114; Pankova 2017, 88-89.

71 Iwe 2013, 93-94.

üzerinde durulmasa da bu kadınlar arasında İskit veya İskitlerin genç savaşçı kadınlarını temsil eden Amazonlar da bulunmaktadır. Bu vazolar resimlerinde kadınlar dövmeli olarak resmedilse de ilgili yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular İskit toplumunda hem kadınların hem de erkeklerin dövme yaptırdıklarını göstermektedir. Pazırık kurganlarında gün yüzüne çıkarılan kadın-erkek ikilisi ve Oglakhty/Oğlaktı, Verkh-Kaldzhin ve Olon-Kurin-Gol'de bulunan erkek mumyaları üzerindeki dövmeler de bu düşüncüyü desteklemektedir. Sadece dövmeler değil özellikle Kazakistan'da Philippovka 1 mezar alanında gün yüzüne çıkarılan dövme yapımında kullanılan sofistike alet setleri içinde özellikle altın ve gümüşten iğneler de İskitlerin dövme yapma geleneğini çok iyi bildiklerine işaret etmektedir. İskit dövmelerinde, geometrik desenlere rastlansa da temelde özellikle yaşamlarında iç içe girdikleri evcil veya yabani hayvan resimlerine özgü İskit hayvan stiline başvurulduğu açıkça ortadadır. Genellikle sıradan mumyalar üzerinde hayvan dövmeleri görülürken, vücutlarının büyük kısmını kaplayan soylularınkinde, geometrik şekiller, grifon tarzı yaratıkların da yer aldığı figürlere yer verilmiştir. Bu karmaşık dövmelerin şamanların yaptığı büyü veya cenaze ritüelini, tıbbi işlevleri, savaşçı ruhu ve cesaretini, aile veya kabile ikonlarını veya köleler için damgalamayı temsil ettiklerine dair çeşitli görüşler ve tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar içinde özellikle keşfedilen Pazırık soylu mumyaları üzerindeki dövmelerin bir şaman geleneğinin parçası olma ihtimalinin dikkate alınması gerekmektedir. Diğer yandan İskit dövmelerinin Trakya kadınları arasında zamanla dekoratif amaçlı bir şölene de dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynakça

- Aet. (Aetios Amidenos, *Medicae Artis Principes*)
Corpus Medicorum Graecorum VIII.2. Ed. A. Olivieri, Berlin 1950.
- Amm. Marc. (= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*)
Ammianus Marcellinus. Trans. John C. Rolfe, Cambridge/ London 1935-1940.
- Ant. Pal. (*Anthologia Palatina*)
The Greek Anthology in Five Volumes, Vol. I. Trans. W. R. Paton, London/New York 1927.
- Artem. *On.* (Artemidoros, *Oneirokritika*)
The Interpretation of Dreams, Oneirocritica. Trans. and Comm. R. J. White, New Jersey 1975.
<https://www.attalus.org/translate/artemidorus.html>
- Ath. *Deip.* (Athenaios, *Deipnosophistai*)
Athenaeus. The Deipnosophists. Or Banquet Of The Learned Of Athenaeus. Trans. H. G. Bohn, London 1854.
- Cic. *Off.* (Cicero, *De Officiis*)
M. Tullius Cicero. De Officiis. Trans. W. Miller, Cambridge/London 1913.
- Claud. *In Ruf.* (Claudius Claudianus, *In Rufinum*)
The Complete Works of Claudian. Trans. and Ed. N. W. Bernstein, Routledge 2023.
- Hdt. (Herodotos)
Herodotus. Trans. A. D. Godley, Cambridge/London 1920.
- Hom. *Il.* (Homeros, *Ilias*)
Homer. The Iliad I-II. Trans. A. T. Murray, Cambridge/London 1924.
- Ksen. *Anab.* (Ksenophon, *Anabasis*)
Xenophon. Xenophon in Seven Volumes, Vol. III. Trans. C. L. Brownson, Cambridge/London 1922.
- Lys. (Lysias)
Lysias. Trans. W. R. M. Lamb, Cambridge/London 1930.
- Plut. *De sera num.* (Plutarkhos, *De sera numinis vindicta*)
Plutarch on the Delay of Divine Justice. Trans. A. P. Beabody, Boston 1885.
- Pomp. Mel. (Pomponius Mela, *Khorographia*)
Pomponius Mela's Description of the World. Trans. F. E. Romer, University of Michigan Press 1998.
- Sex. Emp. (Sextus Empiricus)

Sextus Empiricus in Four Volumes, Vol. I = *Outlines of Pyrrhonism*. Trans. R. G. Bury, Cambridge/Massachusetts/London 1976.

Stob. *Flor.* (Ioannes Stobaios, *Florilegium*)

Ioannou Stobaion Anthologion: Ioannis Stobei Florilegium, Vol. I-IV. Ed. T. Gaisford, University of Michigan 1822.

Hipp. *De aer. aq.* (Hippokrates, *De aere aquis et locis*)

Hippocrates' Collected Works I. Hippocrates. Ed. W. H. S. Jones, Cambridge 1868.

Val. Flac. *Arg.* (Valerius Flacchus, *Argonautika*)

Valerius Flaccus, Argonautica. Trans. J. H. Mozley, Cambridge/London 1928.

Verg. *Aen.*; *Georg.* (P. Vergilius Maro, *Aeneas, Georgica*)

Vergil. Bucolics, Aeneid, and Georgics of Vergil. Trans. J. B. Greenough, Boston 1900.

Modern Kaynakça

Berard, C., “The Image of the Other and the Foreign Hero”, B. Cohen (Ed.), *Not the classical ideal. Athens and the construction of the other in Greek Art*. Leiden/Boston 2000, 390-412.

Chu, J. J., *Thracians Among Others: A Study of ‘Thracianness’ in Ancient Cross-Cultural Contexts*, (Phd Thesis), University of California 2022.

Cohen, B., “Man-killers and their Victims. Inversions of Heroic Ideal in Classical Athens”, B. Cohen (Ed.), *Not the classical ideal. Athens and the construction of the other in Greek Art*. Leiden/Boston 2000, 98-131.

Çerikan, F. U.- Alanko, M. Z., “Dövmenin Çeşitli Dillerdeki Etimolojisi ve Kısa Tarihi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25.1, 2016, 166-193.

Dale, C. - Krutak, I., “Neo Pazyryk Tattoos, a Modern Revival”, L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 99-106.

Davis-Kimball, J., “Chieftain or Warrior Priestess?”, *Archaeology* 50.5, 1997, 40-41.

Demir, M., “Herodotos’ta İskit Herakles Hanedanlığı Kuruluş Miti Üzerine Değerlendirmeler”, *Phaselis* 8, 2022, 37-52.

Dinter, M. T. - Khoo, A., “Wounds prepared with iron: tattoos in antiquity”, *Omnibus* 25.1, 2018, 25-27.

Ditchey, M., “Body Language: Tattooing and Branding in Ancient Mesopotamia”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 3, 2017, 1-24.

Dowden, K., “The Amazons: Development and Function”, *Rheinisches Museum für Philologie* 140, 1997, 97-128.

Farkas, A. E., “Style and Subject Matter in Native Thracian Art”, *Metropolitan Museum Journal* 16, 1981, 33-48.

- Gerleigner, G. S. - Lissarrague, E., "Monumentalising Vase-Inscriptions, Writing on Architectural Structures and Bodies in Greek Vase-Painting", N. Dietrich - J. Fouquet (Eds.), *Image, Text, Stone. Intermedial Perspectives on Graeco-Roman Sculpture*, Materiale Textkulturen 36. Berlin 2022, 259-301.
- Hinge, G. "Scythian and Spartan Analogies in Herodotos' Representation: Rites of Initiation and Kinship Groups", P. G. Bilde - J. M. Højte - V. F. Stolba (Eds.), *The Cauldron of Ariantas: Studies presented to A. N. Ščeglov on the occasion of his 70th birthday*, (Black Sea Studies; Nr. 1). Århus 2003, 55-77.
- Iwe, K., "Tattoos from Mummies of the Pazyryk Culture", P. D. Casa - C. Witt (Eds.), *Tattoos and Body Modifications in Antiquity Proceedings of the sessions at the EAA annual meetings in The Hague and Oslo, 2010/11*. Zürich 2013, 89-95.
- Jones, C., "Stigma: Tattooing and Branding in Graeco-Roman Antiquity", *Journal of Roman Studies* 77.1, 1987, 139-155.
- , "Stigma and Tattoo", J. Caplan (Ed.), *Written on the Body. The Tattoo in European and American History*. Princeton 2021, 1-16.
- Kamen, D., "A Corpus of Inscriptions: Representing Slave Marks in Antiquity", *Memoirs of the American Academy in Rome* 55, 2010, 95-110.
- Lee, M., "Body-Modification in Classical Greece", T. Fögen - M. M. Lee (Eds.), *Bodies and boundaries in Graeco-Roman antiquity*. Berlin/New York 2009, 155-180.
- Leung, K. Z., *The Scythian Stag in Contemporary Arts and Craft: Tuva and Abroad. New Research of Tuva*, 2021, no. 1, 91-106. DOI: <https://www.doi.org/10.25178/nit.2021.1.5>.
- Lobell, J. A. - Powell, E. A., "Ancient Tattoos", *Archaeology* 66.6, 2013, 41-46.
- Marazov, I., *Thrace and the Ancient World*, Sofia 2011a.
- , "Philomele's Tongue: Reading the Pictorial Text of Thracian Mythology", L. Bonfante (Ed.), *The Barbarians of Ancient Europe: Realities and Interactions*. Cambridge University Press 2011b, 132-189.
- Mayor, A., "People Illustrated", *Archaeology* 52.2, 1999, 54-57.
- , *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women Across The Ancient World*, Princeton/Oxford 2014.
- Oakley, J., "Some 'Other' Members of the Athenian Household", B. Cohen (Ed.), *Not the classical ideal. Athens and the construction of the other in Greek Art*. Leiden/Boston 2000, 227-247.
- Pankova, S., "Identifications of Iron Age Tattoos from the Altai-Sayan Mountains in Russia", L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 66-98.

- Parzinger H. ve diğerleri, *Der skythenzeitliche Krieger aus dem Eis: neue Entdeckungen im Mongolischen Altaj*, Amsterdam 2008.
- Polosmak N. V., "Tattoos in the Pazyryk World", *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 4.4, 2000, 95-102.
- Rudenko S. I., *Frozen Tombs of Siberia: the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, London 1970.
- Rush, J., *Spiritual Tattoo: A Cultural History of Tattooing, Piercing, Scarification, Branding, and Implants*, Berkeley 2005.
- Sánchez-Sanz, A., "Enlightened Bodies. The Symbology of Tattooing in Ancient Thrace", *Journal of Ancient History and Archaeology* 11.2, 2024, 3-19.
- Saporiti, M., "Limmagine tatuata", M. Harari - S. Paltineri - M. T. A. Robino (Eds.), *Icone del mondo antico. Un seminario di storia delle immagini*. Pavia, Collegio Ghislieri, 25 novembre 2005. Roma 2009, 129-137.
- Schneck, D. C., *They don't all look alike: Body Modification and Ethnic Identity in Athens*, MA Thesis, University of Florida 2011.
- Şahin, I. "Antikçağda Thrak Kadınlarında Dövme", D. M. Canko - Z. Türkyılmaz - L. B. Aka - S. U. Altay (Eds.), *Zaman Mekân Kadın*. İzmir 2021, 11-29.
- Tresilian D., *Preservation of the frozen tombs of the Altai mountains*, (Ed.), UNESCO 2008.
- Trohani, G., "Gold and Silver Art in the Carpathian-Danubian-Pontic Region in the Sixth-Third Centuries BC", Ministerio de Cultura Y Deporte (Ed.), *Archaeological Treasures of Romania, Dacian and Roman Roots*. Madrid 2021, 84-97.
- Yablonsky, L. T., "The Discovery of a Sarmatian Tattoo Toolkit in Russia", L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 215-230.
- Yatsenko, S. A., "The Tattoo System in the Ancient Iranian World", P. D. Casa - C. Witt (Eds.), *Tattoos and Body Modifications in Antiquity Proceedings of the sessions at the EAA annual meetings in The Hague and Oslo*, 2010/11. Zürich 2013, 97-101.
- Tsiafakis, D., "Ancient Thrace and the Thracians through Athenian Eyes", *Thracia* 21, 2016, 261-282.
- , "The Allure and Repulsion of Thracians in the Art of Classical Athens", B. Cohen (Ed.), *Not the Classical Ideal: Athens and the Construction of the Other in Greek*, B. Cohen, Leiden/Boston 2000, 364-389.
- , "Thracian Tattoos", D. Boschung - A. Shapiro - F. Waschek (Eds.), *Bodies in Transition: Dissolving the Boundaries of Embodied Knowledge*, Morphomata 23. Paderborn 2015, 89-118.
- Wolters, P., "ΕΛΛΗΦΟΣΤΙΚΤΟΣ", *Hermes* 38, 1903, 265-273.

- Zekiyev, M., *Türk ve Tatarların Kökeni* (Çev. A. Batur), İstanbul 2007.
- Zidarov, P. N., “The Antiquity of Tattooing in Southeastern Europe”, L. Krutak - A. Deter-Wolf (Eds.), *Ancient Ink, The Archaeology of Tattooing*, Seattle/London 2017, 137-149.
- Zimmermann, K., “Tätowierte Thrakerinnen auf griechischen Vasenbildern”, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 95, 1980, 163-196.

